

DÎVÂNÜ LÛGAT-İT-TÛRK'TE KADIN VE KADINA İLİŞKİN UNSURLAR*

Öznur ÖZDARICI**

Özet

Kaşgarlı Mahmud'un 11. yüzyılda Karahanlı dönemi içerisinde kaleme aldığı "Dîvânü Lügâti't-Türk" adlı eseri, Türk dilinin ve kültürünün üstünlüğünü ortaya koymak amacıyla yazılmış bir eserdir. Söz konusu eser yalnızca bir sözlük çalışması olmayıp aynı zamanda Türk tarihine, coğrafyasına, mitolojisine, geleneklerine ve felsefesine ilişkin zengin bilgiler içeren, o döneme ışık tutan bir kültür mutfağı olarak da dikkatleri üzerinde toplar. Bu yönleriyle eser, pek çok alanda farklı bakış açılarıyla incelenebilecek bir metin özelliği ile karşımızdadır. Bir milletin geçmişten günümüze taşıdığı kodların izlerini "Dîvânü Lügâti't-Türk" ten hareketle takip etmek mümkündür.

Bu dikkatle biz, bu makalemizde, toplumun temel taşı olan, etiyle, kemiğiyle var olan, nefes alan kadının, daha dar bir söylemle Türk kadınının söz konusu dönem içerisindeki yerini; kadın-erkek ilişkileri, eski Türk aile yapısı, evlilik, doğum, kadına ait süs ve kılık-kıyafet unsurlarından hareketle belirlemeye ve bir bakıma günümüz kadınının atası olan söz konusu kadın tipinin çağlar öncesindeki görünümünü, yaşayış tarzını gözler önüne sermeye çalışacağız.

Anahtar Sözcükler : "Dîvânü Lügâti't-Türk", Kadın, Aile, Evlilik, Süs, Giyim-kuşam

* Bu metin, Rize Üniversitesi tarafından 17-19 Ekim 2008 tarihleri arasında düzenlenen "Uluslar arası Kaşgarlı Mahmud Sempozyumu" nda sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

** Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırma Görevlisi,
oznurozdarici@mynet.com

Bir milleti millet yapan unsurların başında gelen dil, aynı zamanda çok önemli bir kültür taşıyıcısı olarak da karşımıza çıkar. Biz, dilimiz sayesinde konuşur, isteklerimizi, iç dünyamızı dil vasıtasıyla dışavururuz. Bir bakıma dil, özne ile dış dünya arasında bir köprü, “iç” i “dış” a yansıtan bir araçtır. Dil, insanla birlikte vardır ve insanoğlu yeryüzünde varolduğu müddetçe de varlığını sürdürmeye devam edecektir. Her şeyin bir malzemesi vardır. Edebiyatın malzemesi de dildir. Bir zincirin halkası olan ve çağlar boyunca zamanın dışları arasında yığıla yığıla bir yumak halini alan dil malzemesi, bir teselsül halinde kendinden sonraki kuşaklara taşınır. Ancak bu taşınma işlemi âdetâ imbikten süzüle süzüle damıtılmış bir vaziyette zamanımıza kadar gelir ve bizden de bir sonraki kuşaklara işlenmiş olarak aktarılır.

Kaşgarlı Mahmud'un 11. yüzyılda yazdığı “Dîvânü Lûgat-it-Türk” adlı eseri bir sözlük çalışması olarak kaleme alınmıştır. Ancak eser incelendiğinde onun sadece bir sözlük olmadığı; aksine Türk kültürüne ait zengin bir malzemeyi de bünyesinde taşıdığı görülecektir. Biz bu makalemizde söz konusu eserden hareketle, kadın-erkek ilişkileri, evlilik, doğum, eski Türk aile yapısı, kadına ait süs ve kılık-kıyafet unsurları bağlamında günümüz Türk kadınının atası olan kadın tipini gözler önüne sermeye çalışacağız.

Sözlük taraması sonucunda kadın hakkında elde edilen kelime dünyası bize göstermiştir ki, kadına ait kelimelerin çoğunluğu kadının sosyal konumuna göre taşıdığı isimler, evlilik kurumu ve kadın, kadın ve çocuk (hamilelik ve annelik), giyim-kuşam tarzı/ takı ve süs unsurları bakımından kadın, mutfak kültürü, kadının uzuvları ve genel olarak gündelik hayat içerisinde kadının yapıp etmeleri ile ilgili olan kelimelerdir. (Atalay: 1991). Biz bunları böyle bir tasnif çerçevesinde vermenin yararlı olacağı kanaatindeyiz:

Kadının Sosyal Konumuna Göre Taşıdığı İsimler

Sosyal statü içerisinde farklı ve çeşitli roller üstlenen kadın yer yer sıradan bir kadın (**uragut/urağut, kis, ewlük, ırlar, işiler, işler, karış, kişi, özü, tışı, tişi**), bazen bunun tam zıt ucunda yer alan asil bir kadın (**altun tarım, oğlagu katun, katun, tarım**), prenses (**kunçuy**), cariye (**as, kaçaç, karabaş, kırkın, kız-, kırnak, kapaklıg kırkın, küng, tal bodh-luğ, yalnguk, yinçge kız, yinçke kapaklıg**), ev kızı (**ev kızı, ev kapaklıgı**), hizmetçi (**eget, egetlik karabaş,**

karabaş, mamu), sevgili (tuz kıya, tuzak, tuzakı), gelin (kelin), bazen anne (aba, ana, apa, hana, uma), emzikli kadın (beşiklik uragut), süt nine (awurta), dokumacı kadın (küçük), dul kadın (kudhuz, tul tugsak, tul), kuma (küni), yaşlı kadın (açı, eçi) gibi roller üstlenen kadın bazen de yaşanılan hayat içerisinde “düşmüş kadın” olarak dikkatlere sunulur. Kadının bu türden özelliği “ortaya düşmüş” (ekek işler, ersek), “oynak” (kiçin-, oxşagu, oynak işler, oynaş), “arsız ve yüz­süz” (ekeklik) gibi sıfatlarla nitelenir ve söz konusu yönüne vurgu yapılır. Kadının toplum içinde “düşmüş” olması günümüzde olduğu kadar o dönemde de var olan durumlardan biridir. Sözlükte geçen kelimelerin bize aksettirdiği kadarıyla kelimelerin işaret ettiği anlam dünyasından hareketle o dönemin toplum yapısına eğildiğimizde söz konusu dönem içerisinde de her dönemde olduğu gibi “düşmüş kadın” ların varlığına işaret edildiği görülür. Ancak kadının bahsi geçen toplum içerisinde kendi isteği ile mi bu türden bir konumu seçtiği yahut iradesinin dışında olarak böyle bir konuma itildiği konusunda bir ayrıntıya rastlanmamaktadır. Nitekim sözlükte geçen ve kadının “ortaya düşmüş” lüğünü vurgulayan (ekeklemek) kelimesi ile kadının arsızlığı, yüz­süzlüğü (ekeklik) ve azgınlığından erkek istemesini işaret eden (erseklen-) kelimeler bize o dönemde bazı kadınların bu yolu bizzat isteyerek seçmiş olduğunu gösterir ipuçları vermektedir. Böyle bir rolü üstlenen kadınların zamanla erkekleştikleri ve erkeksi özellikler gösterdikleri (ersin) yine sözlükte geçen kelimelerin bize verdiği bilgiler arasındadır.

Ahlâkî açıdan bakıldığında aynı toplumda bu durumun aksi özellikte olan kadınların ise bedenlerinin ve ruhlarının temizliği altın ve inci gibi değerli türden taşlara yapılan vurgularla nitelemenin boyutu arttırılarak verilir ve kadınların bu olumlu yönlerine dikkat çekilir (ertini özü/özük ertini, kümüş, altın özü). Burada dikkat edilmesi gereken husus hangi zaman aralığında yaşamış olursa olsun toplumların namus konusundaki değer yargılarının her dönemde değişmez ve şaşmaz olduğudur. Bir toplumda ve toplumun temel çekirdeğini oluşturan aile adı verilen sosyal içerikli toplulukta da etik değerleri korumak ve onları nesiller boyu muhafaza edip üzerine helal getirmeden taşımak kadına düşmektedir. Böyle mühim bir vazifeyi ifa etmek zorunda kalan kadın, bunu en güzel biçimiyle başardığı takdirde Kaşgarlı döneminde değerli sayılabilecek türden taşlarla onun bu özelliğine vurgu yapılarak taçlandırılır ve bir bakıma toplum nazarında yüksek bir seviyeye oturtulur. Bu durum aslında toplumun etik değerlere olan saygısının ve verdiği önemin bir

göstergesidir. Toplum ahlâklı kadını bu türden nitelemelerle taçlandırmış ve kuşaktan kuşağa aktarılan kültür içerisinde ne şekilde bir kadın modeli istediğini yani kendi idealinde olması gerekeni bu türden bir tavırla pekiştirerek vermiştir.

Ayrıca kadının akrabalık ilişkileri içerisinde hala (**kükü, küküy**), küçükken büyük bir anlayış gösteren kız (**anaç, ekeç**), bakire kızlar için (**xız, kız, kapaklıg kız, kapaklıg (kapıglıg), (yınçge kız)**), büyük kız kardeş (**eçe, eke**), yenge (**yenğge**), teyze (**eze**), üvey kız (**baldır kız**), kadının kendinden küçük kız kardeşi (**baldız**), dünür (**tüngür**), vs. gibi nitelemelerle de adlandırıldığı görülür. Akrabalık ilişkilerinde bu türden bir ayrıma gidilmesi 11. yüzyılda yetkin bir dilin kullanıldığını göstermesi açısından dikkate değerdir. “kız” kelimesine yüklenen anlamların çeşitliliği bu görüşümüzü destekler mahiyettedir. Öyle ki “kız” ı tanımlamak için yalnızca bir kelime ile yetinilmemiş, “kız” kelimesinin içinde bulunduğu durumlara göre kullanıldığı çeşitli varyantlarına yer verilmiştir. Böyle bir ayrıntılandırış tarzı bizi söz konusu dönemde Türklerin kadına ilişkin konularda algısının yüksek ve üst seviyede olduğunun kanıtı şeklinde bir düşünme biçimine itmektedir.

Divânü Lûgat-it-Türk'teki kadına ilişkin hususlar; kadının statüsünü gösterir; görülen o ki, eski Türk toplumunda, kadının etkin bir konumu vardır. Çünkü dil, cinslerin özelliklerini karşılıken, kelime sayısının azlığı ya da çokluğu, temsil edilen cinsin toplumsal gücünü, statüsünü, konumunu ifade eder. Buna göre sözlükte kadının konumuna ilişkin kelimelerin özellikle sıradan ve asil kadınlar için olanlarının çokluğu, kadının toplumdaki konumunu göstermesi bakımından önemlidir. Zirâ söz konusu tablo bize kadının içine doğduğu toplumdaki konumu hakkında ip uçları vermektedir. Buna göre eski Türklerde kadın yönetenler ve yönetilenler olmak üzere iki çizgide ilerler. Yine akrabalık ilişkileri içerisinde de kadının içinde bulunduğu konumuna göre farklı adlarla anılışı söz konusudur. “Divânü Lûgat-it-Türk” te kadının sosyal konumuna ilişkin olarak aldığı isimler dipnotta verilmiştir.¹

¹ **aba**: ana (Oğuzca). **Bk**: apa (Karluk Türkmenlerince). I, 86-11.

açı: yaşlı kadın, hanım nine. I, 87-3.

altun tarım: büyük kadınlara verilen ungun. I, 396-9.

ana: ana. I, 32-29, 93-12; III, 210-5.

- anaç:** küçükken büyük bir anlayış gösteren kız; anacık. I, 52-24.
- apa:** ana (Karluk Türkmenlerinde). I, 86-12.
- as:** cariyelere verilen ad. I, 80-15.
- awurta:** daya, süt nine. II, 144-10.
- baldır kız:** üvey kız. I, 456-16.
- baldız:** karının kendinden küçük kız kardaşı. I, 457-22, 457-23; III, 7-13.
- eçe:** büyük kız kardaş. I, 86-26.
- eçi:** yaşlı kadın, hanım nine. I, 87-3.
- egēt:** gerdek gecesi gelin için gönderilen hizmetçi kadın. I, 51-27.
- egētiğ:** cariyeye sahibi gelin. I, 151-1.
- egētik karabaş:** gerdek gecesi gelinle birlikte gönderilen kadın, sağdıç kadın. I, 150-24.
- egēten-:** gelin kendisiyle birlikte gönderilen cariyeye sahibi olmak. I, 291-14, 291-10.
- eke:** büyük kızkardaş, koca veya karının kendinden büyük kızkardaşı. I, 86-26, 90-9; III, 7-11, 7-14.
- ekēç:** akıllı küçük kız, büyüklük eseri gösteren küçük kız. I, 52-16.
- ekēk işler:** ortaya düşmüş kadın. I, 78-15.
- ekēklik:** kadının arsızlığı, yüzüzlüğü.
- ekēle-:** “abla” diye aytamak, “büyük kızkardeş=abla” demek. I, 310-18.
- ersek:** ortaya düşmüş azgın kadın, orospu. I, 104-9, II, 56-3.
- erttini özük:** bedeni inci gibi kadın. I, 141-16.
- ekēlemek:** söğmek, “ortaya düşmüş karı” demek, kötülüğe nispet etmek. I, 307-2.
- ekēklik:** kadının arsızlığı, yüzüzlüğü. I, 153-7.
- erseklen-:** kadın azgınlığından erkek istemek. I, 314-19.
- ersin:** erkekleşmek. I, 253-12.
- ev kızı:** aile kızı. I, 326-11.
- ewlük:** kadın. I, 251-9.
- eze:** büyük kız kardaş, teyze. I, 90-10.
- hana:** ana. I, 32-29.
- xız:** kız. III, 218-22.
- işlar:** kadın. II, 150-12, 171-27.
- işiler:** kadın. I, 117-18.
- işler:** kadın. I, 117-18, 153-12, 158-6, 314-16, 330-4, 477-24; III, 18-21, 57-17, 205-6, 432-18.
- kaçaç:** ipekli Çin kumaşı, cariyeye adı. II, 285-1.
- karabaş:** gerdek gecesi gelinle birlikte gönderilen hizmetçi kadın, sağdıç kadın; köle ve cariyelere verilen adlardandır, “kara baş” anlamındadır. I, 150-24; III, 222-13.
- karış:** karış. Bk. karı. I, 369-15; II, 365-9.
- katun:** kadın, hatun, Afrasyab kızlarından olanların adı. I, 138-14, 376-11, 410-4, 410-6; III, 240-5.
- oglagu katun:** asaleti olan kadın. I, 138-14.

kelin: gelin. I, 404-26; III, 12-1.

kiçin-: orospu olmak; gicişmek, kaşınmak. II, 256-25.

kırkun: cariyeye. II, 110-4.

kız-: cariyeler. I, 326-8.

Kırnak: cariyeye. I, 473-18.

kız: kız, kız çocuk; cariyeye, pahalı nesne. I, 7-15, 236-15, 291-10, 312-21, 326-5, 326-6, 382-8, 412-21, 442-1, 474-5, 496-21; II, 94-25, 96-16, 109-23, 272-1, 276-8, 277-12, 340-8; III, 120-6, 137-25, 170-7, 203-4, 259-14, 260-16, 289-17, 301-21, 328-20, 371-20, 371-21, 380-18, 411-4.

kapaklığ kırkun: cariyeye. I, 326-8.

ev kapaklığ: aile kızı. I, 326-11.

yiñçe kapaklığ: yetişkin cariyeye. I, 326-12.

kis: karı. I, 329-25.

kişi: kişi, adam, insan, kimse; halk, karı, kadın. I, 24-14, 24-21; II, 17-6, 26-12; III, 10-25, 14-1.

kudhuz: dul kadın. I, 365-25.

kuñçuy: Hatun'dan bir derece aşağı kadın, bilge, prenses. III, 240-3.

kükü: hala. III, 232-8.

küküy: hala. III, 232-8.

kümüş: gümüş, kadın adı. I, 371-11.

küng: cariyeye. II, 82-18, 248-18; III, 318-11.

küni: kuma. III, 237-9.

küzük: çulha aygıtlarındandır; birbiri üzerine düğümlenen birtakım iplikler olup, onunla üst eriş, alt erişten ayrılır. Kumaş ve kumaşa benzer şeyler dokuyanlara da böyle denir. I, 391-8.

mamu: gerdek gecesi gelinle beraber gönderilen kadın. III, 235-21.

namija (?): kadının kız kardeşinin kocası, bacanak. I, 446-2.

oğlagu katun: asaletli, asil kadın. I, 138-14.

kapaklığ kız: kız oğlan kız. I, 496-21.

kapaklığ (kapıglığ): kız oğlan kız. I, 496-21.

oxşagu: oyuncak. Kadınlara da mecazen "oxşagu" denir. I, 138-15.

oynak işler: oynak kadın. I, 120-25.

oynaş: oynaş; başka biriyle sevişen kadın. I, 120-24.

özük: kadınlara verilen ungun. I, 71-8.

özük altun-: altın gibi temiz ruhlu kadın. I, 71-9.

özük ertini: bedeni inci gibi temiz olan kadın. I, 71-11.

tal bodh-luğ: boyu düzgünce kişi; -en çok- ince uzun cariyeler için kullanılır. III, 156-23.

tarım: tekinlere ve Afrasyab soyundan olan hatunlara ve bunların çocuklarına karşı söylenen bir kelime; Hakanlı hanları oğullarından başkasına söylenmez. I, 396-3.

Evlilik Kurumu ve Kadın

Kadının evlilik kurumuna bakışı ve bu kurum karşısındaki duruşu, sözlükte geçen kelime dünyasının bize aksettirdiği yönüyle cinsellik, kadın-erkek ilişkileri bağlamında verilir. Kadınlığa ilk adım (**barın-**), evlenme (**beglen-, edhlen-, erlen**), cinsellik (**etti, katıl-, sıgun otu**), ipekle süslenmiş gelin odası (**münderi**), boşanma (**boşan-, üzlüş-**), mihir olarak kadına verilen çeyiz (**kalıng**), çeyiz (**sep**) kadının ilk kocası (**tun, eş**), kadının kızlıktan kadınlığa geçişi (**kapakla-**), vs. gibi meseleler evliliğin çerçevesini çizmesi ve bu kurumun anlam dünyasını zenginleştirmesi açısından bize mühim bilgiler vermektedir. Burada genç kızların kadınlığa ilk adımını sergileyen âdet görme durumu (**barın-**) ve kızlıktan kadınlığa geçerken kullanılan (**kapakla-**) kelimesi genel olan içinde özeli yansıtması yönüyle Türkler'in tâ o dönemde ayrıntıya önem verdiklerini göstermesi bakımından mühim bir kelimedir. Öyle ki mükemmellik ayrıntıda gizlidir. Dilin ayrıntılandırılış tarzı da onun gelişmişlik seviyesi ile yakından ilgilidir. Günümüz modern tıbbının cinselliğin işlevselliğini arttırmak adına günümüzde uyguladığı metod ve tekniklerin birçoğunun temelleri o dönemde zâten kullanılmaktadır. (**sıgun out**) bahsi geçen dönemde cinsel kuvveti arttırıcı özelliği ile hem erkeğe hem de kadına içirilen bir çeşit

altun tarım: büyük kadınların ungunu. I, 396-9.

tışı: dişi, her hayvanın dişisi; kadın. I, 396-21, 400-15, 447-3, 529-8; III, 6-2, 178-17, 224-18, 229-2.

tışı: dişi, her hayvanın dişisi; kadın.

tul tuğsak: dul kadın. I, 468-19.

tul: dul. III, 133-13, 133-16.

tuz kıya: sevgili, güzel. III, 359-8.

tuzak: sevgili, sevgi için söylenen söz. I, 380-17, 380-21.

tuzakı: sevgili. I, 380-23.

tünğür: dünür, karının hısımları. II, 110-3; III, 362-17, 372-6.

uma: ana. I, 92-20.

uragut: kadın, avrat. I, 138-20, 153-14, 178-28, 180-2, 201-14, 250-15, 253-3, 255-8, 257-16, 259-14, 275-7, 302-20, 311-17, 314-20, 509-11; II, 9-17, 56-3, 80-8, 107-7, 121-18, 126-6, 141-13, 142-4, 142-16, 146-19, 151-7, 153-25, 155-17, 156-19, 233-24, 239-17, 254-3, 265-22, 278-5, 302-10, 304-8, 307-5, 307-23, 330-16, 355-1; III, 36-23, 50-10, 58-3, 64-4, 85-22, 91-15, 92-12, 121-26, 124-19, 185-11, 205-2, 206-1, 307-20, 399-8.

yalınguk: cariyе. III, 385-9.

yenğge: yenge, büyük kardaşın karısı. III, 380-20.

yezne: büyük kız kardaşın kocası. III, 35-11.

yinçge kız: odalık kız. III, 380-17.

yinçge kız: yatağa alınacak, yetişkin cariyе ve kız; kız oğlan kız. I, 326-11.

urağut: kadın, avrat.

ot olması özelliği ile bu duruma örnek gösterilebilir. Ayrıca o dönemde kadına çeyiz ve mihr verilmesi gibi evlilikle ilgili dinî ve hukukî boyutu olan meselelere ait kelimelerin de sözlükte yer alması toplumun gelişmişlik seviyesine işaret etmesi açısından önemlidir. “Dîvânü Lûgat-it-Türk” te kadın ve evlilik kurumu ile ilgili kelimeler aşağıda sıralanmıştır.²

Kadın ve Çocuk (Hamilelik ve Annelik)

Doğurmak ve üretken olmak bir dişilik özelliğidir. (**yeni-**). Kadın evlendikten sonra anne olacaktır. Evliliğin bir çocuk ile taçlanması, kadının ruh dünyasındaki etkileri ve uyandırdığı psikolojik hâller sözlükte yer alan kelimelerin dünyasından okuyucuya yansır. Kadının ilk çocuğu (**tun**), bir kız çocuğu sahibi olması (**kızlan-**) kelimeleri ile ifade edilir. Zirâ bu dönemde kadının bütün yapıp etmeleri çocuğuna yöneliktir. Kadın, bebeğini emzirir (**emiklik işler, emik, emür-, emüz-**), altını değiştirir (**bele-**), çiş tutar (**çiş çiş**), beşikte sallar (**béşiklik uragut, bele-**), ona ninniler (**balu balu**) söyler. Bütün bu eylemler anne-çocuk etkileşimini gözler önüne seren ve kadının çocuğuna olan ilgi ve sevgisini gösteren faaliyetlerdir. Denilebilir ki çocuk, dünyaya geldiği andan

² **barın-**: aybaşı kanı boşanmak. II, 141-22.

beçel: sünnet edilmemiş kadın; hadım edilmiş erkek; iğdiş edilmiş at ve başka hayvanlar. I, 392-17.

beglen-: kadın evlenmek, koca sahibi olmak, koca edinmek. II, 239-19, 239-17, 254-3.

boşan-: -kadın- boşamak : (Arguca); boşanmak, bağı çözülmek. II, 142-14, 142-19, 142-12, 142-16.

edhlen-: evlenmek. III, 87-26.

erlen-: kadın evlenmek, er sahibi olmak. I, 257-18.

etti: Oğuzlar bir şey yaptıkları zaman “etti” sözünü kullanırlar, öbür Türkler “kıldı” derler. Yalnız, bu kelime kadınla çiftleşmekte kullanıldığı için Oğuzlar -kadınlar sıkılmasın diye- bunu kullanmaktan vazgeçmişlerdir; (eter-etmek).

kalinğ: öncül mihr olarak kadına verilen çeyiz. III, 371-18, 371-20, 372-3.

kapakla-: kız bozmak. III, 338-6.

katıl-: karıştırılmak; erkek kadın çiftleşmek. II, 121-11.

münderü: ipekle süslenmiş gelin odası. I, 529-16.

sep: gelinin malı olan çeyiz. I, 319-6.

sıgun otu: kökü insana benzeyen, birleşme kuvveti kalmayanlarca kullanılıp erkeği ve dişisi bulunan ve erkeği erkeğe, dişisi kadına verilen bir ot. I, 409-23.

tun: kadının ilk çocuğu; kadının ilk kocası. III, 137-23, 137-25, 137-27.

üzlüş-: üzüşmek, kopmak; -karı koca- ayrılmak; alacaklı borçludan ilişiği kesmek. I, 240-7.

eş: eş, arkadaş

itibaren annenin vazgeçilmez bir parçası ve geri kalan hayatını ona göre programladığı diğer yarısıdır. Sözlükte doğuramayan, kısır (**kısır**) kadınlara da yer verilmiştir. Hatta öyle kelimeler vardır ki (**kap**), anne karnında çocuğun bulunduğu torbası; (**umay, ogulçuk**), kadının çocuğunu doğurmasından sonra karnından çıkan sonu ifade eder. Söz konusu bahiste de dilin ayrıntıya inme kabiliyeti gelişmişlik tarzı ile doğru orantılı bir durum olarak nitelendirilmiştir. Kadın, hamilelik, çocuk ve annelik konusunda “Dîvânü Lûgat-it-Türk” te yer alan kelimeler aşağıda verilmiştir.³

Giyim-Kuşam Tarzı/ Takı ve Süs Unsurları Bakımından Kadın

Kadının giyim-kuşam tarzı/ süs ve takı unsurlarına baktığımızda özellikle giyim-kuşam ve takı açısından büyük bir çeşitlilik ile karşılaşırız. Giyim-kuşam tarzı, kıyafetlerin ve kıyafetlerdeki renklerin seçimi ve bolluğu dikkat çekicidir. Kumaş olarak ipek (**ağı, ay, barçın, yolak barçın, çıxansı, çıxansı, çınaxsı, çit, eşkürti, eşüklik barçın, xuling, kaçaç, kafgar, loxtay, mindetü, şalaşu, Tahçek (?), taxtu, torku, turku, yaşıllığ barçın, yurun, zünküm, yinçge turku**) çokça tercih edilen bir giyim-kuşam malzemesidir. Rengârenk ve farklı desenlere sahip ipek kumaşlar kullanılır. Burada Çin ile olan ticarî ilişkilerin rolünü yadsımamak gerekir. Zirâ o dönemde Türkler’in Çin’in ipek ticareti konusunda ilişkili olduğu önemli bir komşusu olduğu söylenebilir.

³ **balu balu**: ninni. III, 232-20.

bele: belemek, beşiğe bağlamak; bulaştırmak. III, 270-20, 270-25, 270-23.

bésikliğ uragut: beşikli, emzikli kadın. I, 509-11.

çiş çiş: kadın çocuğu iştirmek istediği zaman söyler; at hakkında da böyledir. I, 331-15.

emik: meme. Erkek memesine de böyle denir. I, 72-22, 407-5; II, 70-1.

emikliğ işler: emzikli kadın. I, 153-12.

emür-: emzirmek. III, 264-12.

emüz-: emzirmek. I, 180-4, 180-2; II, 264-11, 264-12.

kap: kap, tulum, çuval, dağarçık; zarf; anası karnında, çocuğun bulunduğu torba. I, 195-27; II, 127-27, 164-16, 170-6, 218-14, 229-3; III, 77-25, 146-9, 146-10, 146-15.

kısır: kısır, doğurmayan insan veya dört ayaklı hayvan; kısırak. I, 236-3, 364-23, 364-24; III, 88-20.

kızlan-: kız edinmek, kız çocuk sahibi olmak. II, 251-14.

ogulçuk: ana rahmi, oğulduruk. I, 149-13.

tun: kadının ilk çocuğu; kadının ilk kocası. III, 137-23, 137-25, 137-27.

umay: son, kadın doğurduktan sonra karnından çıkan sonu. I, 123-10.

yeni-: doğurmak –yalnız kadın için-. III, 91-17.

Kıyafetlerin ütülenip (**ütük**) kolalandığı (**batla-**), eskimiş yerlerinin yama (**ulağ, yamağ, yamağlık, yangalduruk, yama-**) ile tazelandığı ifade edilir. Kadınlar bu dönemde başlarına (**bürünçük, eşük, saraguç, kemek, terinçek**) örtüler örter, -bu örtüler (**enğek**) adı verilen ipler ile kafaya bağlanırdı-; ayrıca gelin giderken yüze örtülen örtüye de (**didek**) denirdi. Göğüslerine (**artığ, bagırdak**) olarak adlandırılan göğüslükler, sırtlarına (**bertlen-, bertülen-, çenğsü, bertü, küpik, partu**) adlı hırkalar, (**ton, otran, kulak ton, kars, kedhüt, tikiğliğ**) isimli elbiseler, -elbiselerin yakalarına (**künçek**), elbise ve mendillerde bulunan saçaklara (**saçu**) denir-; (**içmek, içük, kürk**) adı verilen kürkler, yağmurlu günlerde giymek üzere hazırlanmış yağmurluklar (**kemek**), bellerine (**etek, eteklik, etekliğ, eteklen-**) etekler, üzerlerine giydikleri etek ve elbiselerin bellerine de kemer veya kuşak (**kur, suf, bürük**) özelliği taşıyan bağlar takarlar. Zikredilen bu kemer ve kuşaklar üzerinde altın ve gümüşten tokalar (**toku, tuş**) mevcuttur. Söz konusu bu kemerlerin üzerinde bulunan tokalardaki altın ve gümüş işlemlere (**saxt**) adı verilir. Bacaklarına (**üm**) adı verilen şalvar donlar, ayaklarına (**başak, başmak, büküm etük, izlik, mükim, mükim**) adı verilen papuçlar ile (**oguk**) olarak adlandırılan çizmeler giyerler. Kullandıkları ipekten mamul mendiller (**ulatu**), bu mendillerin saçakları ise (**saçu**) adını alır. Buradan hareketle söz konusu dönemde kadınların içinde buldukları ortama ve iklim şartlarına uygun olarak kıyafetlerini dizayn ettiklerini söylemek yanlış olmaz. Kıyafetlerde ve onları tamamlayan aksesuarlarda yer alan ip, saçak, toka vs. türünden tamamlayıcıların olması toplumun o dönemde giyim-kuşam açısından ileri bir seviyede olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Kadınlar kıyafetlerine uygun altın (**altun, bakan altun, burta, kimsen, türtele-**), gümüş (**kümüş**), inci (**cincü, erdini, kepek yincü, yinçü, yünçü**), boncuk (**monçuk, bodh moncuk**), vs. türünden ziynet eşyaları takarak giysilerindeki bütünlüğü tamamlarlar. Bunun yanısıra saçlarına kıyafetlerini tamamlayan tokalar (**bakan**), başlarına geline gerdek gecesi giydirilen taçlar (**didim**), kulaklarına (**tolgağ, ökmek**) adı verilen küpeler, boyunlarına (**bogmak, kalide**) adı verilen gerdanlıklar, kollarına (**bilezük**), parmaklarına (**yüzük**) takarlar. Ayrıca giysi ve takı kadar çok olmasa da allık türünden boyalar (**enğlik, kirşen, kirşenlen-**) ile yüzlerini ve kırmızı renkte boya sürerek parmaklarını (**çawju**), kına (**bodhuğ**) ile de ellerini renklendirdikleri kelimelerin bize aktirdiği dünyadan yansıyan bilgilerden yalnızca birkaçıdır. Böylelikle kadın, o dönemde baştan ayağa ziynetlendirilmiş ve süslenmiş bir tablo çizer.

Kadının ayna (**beze-, bezen-, bezel-, kırtışlan-, körk, körkedh-, körket-, közngü, közüngü, tuz**) karşısındaki tavrı ve kendisini dıştan bakan bir gözle izleyip beğenilme tutkusu yine bu dönemde onu ayna ile bütünleşik bir ilişki ağının içerisine sokar. Güzel olduğuna kanaât getiren ve güzelliğinin farkına varan kadın, içindeki duyguların kabarmasına zemin hazırlayıp davetiye çıkarmış olur. Böyle bir duygu yoğunluğu kadını her dönemde olduğu gibi yine bu dönemde de naz ve işveden (**kılın-, kılınç, kılınçlan-**) örülü bir duygu ağının içine sokacaktır. Kadınlar saçlarını bağlayıp, örerler. (**ba, örme saç, örçük, örgüç, örküç, örük**). Bunun için (**targak**) adı verilen taraklar kullanırlar. Saçlarında (**kesme, kesmelen-, pürçek**) adı verilen kâkül yer alır. Saçlarına bazen takma saçlar (**onğıklan-, onğik, onğik yürgeyek, onğiklen-, onğik yürgeyek**) takarlar. O dönemde güzellik adına kadınların saçlarına takma saçlar takmaları ve kâkülde bırakmaları göz ardı edilmemesi gereken bir husus olarak nitelenmelidir. Kadınların bu dönemde saçlarını sadece toplamakla yetinmeyip takma saç, örme ve kâkül bırakma gibi usûllerle şekillendirip kendilerince bir moda oluşturma gayreti içerisine girdikleri görülür. Yüzlerini ve vücutlarının kıllı olan bölgelerini ipe temizledikleri görülür. (**yıpla-, yıplaş-, yıplat-**).

Kadının giyimi, kuşamı, süs eşyaları, takıları v.s. gibi bedensel imgeyi değiştiren nesne ya da durumları ifade eden kelimeler, dikkat çekici derecede Dîvânü Lûgat-it-Türk'te fazladır. Sosyo-lingüistik açılarından, estetik duyarlığın toplumsal imgesini ve aynı zamanda medeniyet fikrinin derecesini göstermek anlamına gelen kadın süslerine, giyim ve kuşama ait kelimeler, bilinçaltında anaerkil yapının işaretidir. Doğuran ve çoğaltan, koruyan ve büyüten “ana” tabiât yahut “ana Tanrı” fikri, eski Türklerin lügâtinde açıkça görülür. Yine cinselliğin iki gövdesinden biri olan kadın gövdesi, “süs” yoluyla kutsallaştırılır. Türk destanlarında kutsal dişilliklerin ifadesi olan bu tercih, kadına özel bir anlam yüklediğinin göstergesidir. “Dîvânü Lûgat-it-Türk” te kadının giyim-kuşam tarzı ve süs unsurlarını ihtiva eden kelimeler aşağıda verilmiştir.⁴

⁴ **agi:** ipek kumaş (altın veya gümüşle işlenmiş sırmalı). I, 89-20; II, 153-8.

altun: altın. I, 52-10, 120-14, 147-13, 165-2, 360-28, 371-1, 376-26, 399-12, 504-11; II, 24-17, 153-8, 192-11, 205-15; III, 138-15, 251-10.

artğ: kadın mintanı, göğüslük. I, 98-3.

ay: turuncu renkte ipek kumaş. I, 40-9.

ba: bağlamak, örgü yapmak. III, 247-8.

bağrdak: kadın göğüslüğü. I, 502-7.

bakan: halka, toka. I, 399-11, 432-7.

bakan altun: altın halka. I, 399-12.

barçın: ipeksi kumaş. I, 153-2, 175-1, 216-18, 358-21, 509-13; III, 17-18, 28-17, 143-1, 156-13, 335-23, 338-7, 394-25

yolak barçın: yol yol çigili ipek kumaş. III, 17-18.

başak: pabuç (Çiğilce). I, 378-16; III, 417-6

başmak: pabuç (Oğuzca ve Kıpçakça). I, 378-17, 466-22; III, 417-7.

beçkem: alâmet, belge; ipektен veya yaban sığırı kuyruğundan yapılan alâmet olup savaş günlerinde yiğitler takınırlar. Bk. perçem (Oğuzca). I, 483-11.

bertlen-: hırkalanmak, hırka giymek. III, 200-15, 200-13.

bertülen-: hırkalanmak, hırka giymek. III, 200-15, 200-13.

beze-: bezemek, nakışlamak. III, 263-26, 263-24.

bezen-: süslenmek, bezenmek. II, 142-8, 142-4, 142-5, 155-17.

bezek: nakış. I, 385-7, 412-8; II, 99-19.

bezel-: bezenmek, nakışlanmak. II, 131-13, 131-11.

bezeş-: nakşetmekte yardım ve yarış etmek. II, 99-22, 99-19.

bilezük: bilezik. I, 518-11, II, 82-18.

bilezüklen-: bilezik takınmak. III, 205-8, 205-6.

bodh moncuk: cariyelerin misk ile râmek'ten yaparak takındıkları boncuk. III, 121-13.

bodhuğ: boya; kına. II, 11-3, 304-23.

bogmak: gerdanlık, gelin gerdanlığı. I, 466-24.

böz: bez. I, 21-17, 49-21, 117-5, 152-9, 382-13, 477-28; II, 129-12, 308-15, 345-14; III, 51-14, 69-13, 101-8, 122-25, 198-20, 268-18, 296-3.

burta: altın kırıkları. I, 416-6.

burtalan-: altın kırıkları ile süslemek. III, 200-19, 200-16.

büküm etük: kadın pabucu. (Oğuzca). I, 395-16.

bürük: sofra başı, şalvar uçkuru gibi şeylerde bulunan yuvarlak ip ve iplikler. I, 385-5.

bürüncük: bürüncük; kadın baş örtüsü. I, 510-11, II, 151-7.

cinçü: inci (Oğuz ve Kıpçak dillerince). I, 31-8, 417-15; III, 30-24, 229-15.

çawju: dalı, budağı, meyvası kırmızı bir ağaç olup meyvası acıdır. Kadınların parmağı kırmızılıkta buna benzetilir. I, 422-23.

çek: çizgili, kumaş gibi bir pamuk dokuma. III, 155-24.

çenğüşü: küçük hırka. III, 378-8.

çixansı: nakışlı bir Çin ipeklisi. I, 489-1.

çixansı: nakışlı bir Çin ipeklisi. I, 489-1.

çınaxsı: nakışlı bir Çin ipeklisi. I, 489-1.

çit: üzeri alaca nakışlı Çin ipeklisi. III, 120-16.

çuz: yıldızlı kırmızı renkli bir Çin kumaşı. I, 325-24.

didek: gelin giderken yat kimselere görünmemek için örtülen örtü. I, 408-11.

didim: geline gerdek gecesi giydirilen taç. I, 397-20.

eşmen (amşan): kuzu derisi, kürk yapılan deri. I, 109-11.

eňek: kadınların başörtülerini bağladıkları ip. I, 135-13.

eňlik: kadınların yanaklarına sürdükleri allık. I, 115-17.

erdini: iri inci. I, 71-12, 141-15.

- eşkürti:** ipekli, nakışlı Çin kumaşı. I, 145-3.
- eşü-:** örtmek, bürümek. III, 254-4; I, 14-18.
- eşük:** bürgü, örtü; üste giyinen, bürünülen her nesne. I, 14-17, 72-7.
- eşüklük barçın:** bürgü yapılmak için hazırlanmış olan ipekli kumaş. I, 153-2.
- etek:** etek. I, 68-18.
- eteklik:** eteklik. I, 152-9.
- etekliğ:** etekli, eteği olan. I, 152-12.
- eteklen-:** eteklenmek. I, 294-15.
- etük büküm-:** kadın ayakkabısı. I, 395-16.
- xulnğ:** Çinden getirilen birçok renkleri olan ipek kumaş. III, 371-16.
- içmek:** kuzu derisinden yapılmış olan kürk. I, 102-15.
- içmeklen-:** kuzu kürkü giymek ve buna sahip olmak. I, 314-15, 314-12.
- içük:** samur, teğın gibi hayvanların derisinden yapılan kürk. I, 69-2.
- izlik:** kesilen hayvanların derisinden yapılan Türk çarğı. I, 104-21, 104-24.
- kaçaç:** ipekli Çin kumaşı, carıye adı. II, 285-1.
- kaftar:** safran renginde ipek kumaş. III, 438-10.
- kaftan:** kaftan, elbise; kapama. I, 435-24; III, 109-9, 287-4.
- kars:** deve veya koyun tüyünden yapılan elbise. I, 348-17.
- keçe:** keçe. III, 219-9.
- kedhüt:** çamaşır, giyecek; gelin ve güveyin hısımlarına armağan olarak giydirdikleri elbise. I, 12-4, 357-12, 357-16.
- kemek:** pamuktan yapılmış çubuklu ve nakışlı bir dokuma; bundan bürgü yapılır, Kıpçaklar yağmurluk yaparlar. I, 392-3.
- kesme:** kâkül, zülüf, perçem. I, 11-24, 233-1, 434-3.
- kesmelen-:** zülüflenmek, kâküllenmek. III, 203-6.
- kenzi:** kırmızı, sarı, yeşil gibi birtakım renkleri bulunan bir Çin dokuması. I, 422-27.
- kepek yincü:** küçük inci. I, 390-12.
- kerim:** duvarlara örtülen, kaplanan dokuma nesnelere. I, 398-10.
- kılın-:** tavır takınmak, -kadın- nazlanmak; yapılmak, kılınmak, işlenmek. II, 156-9, I, 64-13.
- kılınç:** iş, amel; ahlâk, minez, huy; fena huy; kadın naz ve kırışması. II, 156-4, III, 374-17, 374-18, 374-20, 374-21.
- kılınçlan-:** nazlanmak, -kadın- kırışmak. III, 374-22.
- kırışlan-:** güzelleşmek, güzelliği artmak. II, 272-3.
- kılde:** gerdanlık. I, 432-5.
- kidhiz:** keçe, Türkmenlerin çadır örtüleri ve göç zamanı bürgüleri gibi. I, 366-5, 508-22; II, 96-16, 304-14, III, 262-19, 329-1.
- kidhizlik yünğ:** keçe yapmak için hazırlanan yün. I, 507-11.
- kimişke:** Kaşgarda çıkan nakışlı bir keçe. I, 490-18.
- kimsen:** başlıkları ve kavukları süslemek için kullanılan altın kırıntıları. I, 437-25.
- kırşen:** üstübeç; yüze sürülen düzgün. I, 437-27; II, 353-10.
- kırşenlen-:** yüze düzgün sürünmek. II, 278-7, 278-25.
- körk:** güzellik. I, 353-19; II, 340-19.
- körkedh-:** güzelleşmek. II, 340-11, 340-21.
- körket-:** güzelleşmek. II, 340-11.

- Köznü:** ayna. III, 379-17.
közünü: ayna. III, 45-15.
közldürük: at kuyruğundan dokunur bir bez parçasıdır. I, 529-22.
kulak ton: yenleri kısa elbise. I, 383-19.
kur: kuşak, kemer. I, 324-19; II, 255-10, 337-14.
kümüş: gümüş, akça; kadın adı. I, 165-2, 370-18, 371-1; II, 153-8, 181-26; III, 251-10.
künçek: yaka, urba yakası. I, 480-8.
küpik: hırka; bezin iki katı arasına pamuk koyarak dikme; seyrek dikiş, kaba dikiş. I, 408-22.
kürk: kürk. I, 353-18.
loxtay: üzeri sarı benekli kırmızı bir Çin ipeklisi. III, 238-13.
mindetü: ipek elbise (?). I, 491-9.
monçuk: boncuk, süs için boyuna takılan değerli taşlar. I, 475-26; II, 123-17; III, 121-13.
mükim: kadın pabucu. I, 395-17.
mükin: kadın pabucu. I, 395-18.
oguk: çizme. I, 67-10.
onğıklan-: zülüflü olmak, takma saçlanmak. I, 312-2.
otran: don, elbise. I, 108-19.
ökmek: kadınların kulaklarına taktıkları altın veya gümüşten yapılmış halka. I, 105-15.
önğik: kadınların takma olarak keçi kılından yaptıkları zülüf. I, 135-15, 135-16.
önğik yürgeyek: ulanmış zülüf. I, 135-16.
önğiklen-: zülüflü olmak, takma saç –zülüf- takmak.
örme saç: örme saç. I, 11-27, 129-27.
örçük: örülmüş saç. I, 103-21.
örgüç: kadınların başlarında bulunan saç örgüsü, örülmüş saç. I, 95-17, 103-22.
örküç: örülmüş saç. I, 103-22.
örtün-: örtünmek. I, 250-18.
örük: örülmüş olan her nesne. I, 69-23.
partu: üste giyilen hırka, perdesü. I, 416-5.
pürçek: insanın kâkülü, perçemi; atın perçemi. I, 476-6.
saçu: elbise ve mendil saçağı. III, 219-6.
saxt: eğerlere, kemerin başına, tokalara işlenen altın veya gümüş işleme. I, 107-14.
saraguç: kadın yaşmağı. I, 487-3.
saraguçlan-: baş örtüsü örtmek. III, 205-4.
sarın-: bir şeyi sarınmak, örtünmek; bir işe sarılmak. II, 151-9, 151-15.
suf: yün ipliklerinden elle örülen kuşak. III, 129-5.
şalaşu: bir çeşit Çin dokuması. I, 446-4.
Tahçek (?): bir çeşit Çin ipeği. I, 476-19.
targak: tarak. I, 14-10.
taxtu: eğrilmemiş ham ipek. I, 416-7.
tawran: şalvar uçkuru ve sapan kolu yapmak için örülmüş ip. I, 436-16.
terlik: teri çekmek için eğerin veya palan'ın altına konulan keçe. I, 476-22.
terinçek: iki parçadan yapılan kadın carı. I, 510-18.
térkek: bohça. II, 21-19.

tikiğliğ: dikilmiş –elbise-. I, 509-19.

toku: toka, kemer tokası. III, 226-21.

tolgağ: kadın küpesi. II, 288-3.

ton: elbise. I, 19-9, 37-2, 41,2, 48-23, 118-18, 129-17, 152-12, 181-18, 213-24, 228-3, 273-16, 294-13, 320-14, 338-11, 358-17, 383-19, 449-7, 495-21, 509-19; II, 4-7, 20-21, 76-19, 77-2, 88-11, 89-14, 93-21, 96-10, 106-12, 107-15, 113-24, 117-19, 119-5, 125-26, 134-9, 136-10, 138-10, 161-10, 163-14, 163-19, 165-12, 174-14, 186-11, 211-14, 212-13, 222-21, 230-8, 237-1, 239-2, 252-23, 277-23, 285-4, 312-24, 351-10; III, 25-9, 36-11, 46-22, 47-13, 49-25, 66-13, 75-10, 77-7, 82-2, 91-6, 106-9, 107-15, 107-28, 129-12, 132-25, 137-19, 152-8, 155-12, 183-24, 190-7, 249-15, 256-1, 257-11, 263-11, 277-18, 292-11, 329-13, 332-24, 358-15, 441-3, 442-20, 447-16.

tonluk: elbiselik. II, 11-10.

torku: ipek kumaş. I, 18-11, 427-4; III, 72-20, 380-16.

turku: ipek kumaş. I, 18-11, 427-4; III, 72-20, 380-16.

tuş: kemer kayışları ucuna takılan altın veya gümüş toka. III, 125-12.

tuz: güzellik. I, 296-3.

tülfir: kumaştan ve ipekten yapılan örtü ve perde. I, 457-1.

tülwir: gelin odası tülleri. III, 100-4.

türtele-: altın varakları, kırıntıları yapıştırmak. III, 352-4.

ulağ: yama, elbise yaması. I, 122-15.

ulatu: burun temizlemek için koyunda taşınan ipek kumaş parçası. I, 136-10.

utur-: -saç ve elbise- kesmek. I, 176-13.

üm: şalvar, don. I, 38-7, 117-5.

ütük: ütü. I, 68-25.

yama-: yamamak. III, 91-8.

yamağ: yama. II, 21-23; III, 28-16.

yamağlık: yamalık, yama olmak üzere hazırlanmış. III, 51-14.

yanağalduruk: kukuleta; başlık; kepenek arkasına dikilen bir keçe parçası. III, 389-4.

yaşillığ barçın: yeşil yüzlü ipek kumaş. III, 143-1.

yıpla-: ipele kıl aldırma. III, 307-23.

yıplaş-: ipele birbirinden kıl yoluşmak. III, 104-12.

yıplat-: ipletmek, ipele kıl yoldurmak. II, 355-4.

yincü: inci. I, 31-7, 273-5, 387-6, 390-12, 396-22, 419-9; II, 9-6, 31-19, 100-4, 122-23, 127-15, 154-8, 243-23, 288-3; III, 30-15, 30-17, 229-15, 289-17.

yinçge turku: ince ipek kumaş. III, 380-16.

yinçü: inci, cariyeye. I, 31-7, 273-5, 387-6, 390-12, 396-22, 419-9; II, 9-6, 31-19, 100-4, 122-23, 127-15, 154-8, 243-23, 288-3; III, 30-15, 30-17, 229-15, 289-17.

yolak barçın: yol yol çizgileri bulunan ipek kumaş. III, 17-18.

yörgeyek öngik: ulanmış züluf. I, 135-17.

yurun: ipek kumaş parçası. III, 22-1.

yurunluğ: ipek kumaş parçası olan. III, 50-9, 50-10.

yünçü: inci. III, 279-6.

öngik yürgeyek: ulanmış züluf. I, 135-17.

yüzük: yüzük –parmağa takılan-. III, 18-26.

zünküm: bir çeşit Çin ipeklisi. I, 485-7.

batla-: kolalamak, mayalı bir tortu ile tortulamak. III, 291-10.

bertü: üste giyilen hırka, pardesü. I, 416-5.

Mutfak Kültürü ve Kadın

Mutfak kültürü açısından günümüz kadınının atası olan o dönem kadınına bakıldığında hem yemek çeşidi hem de kullanılan malzemenin bolluğu açısından geniş bir yelpaze ile karşılaşırız. Her alanda olduğu gibi mutfakta (**aşlık**) da yemek (**aş, aşı, yalnızca aş, yalnızca aş**) çeşitliliği ve mutfakta kullanılan âlet ve edevâtın (**aşaç, bukaç, bukaç eşiç, çanak, çançu, çeşkel, çodhın esiç, çowlı, çömçe, çöngek, eskü, eşiç, esiç bukaç, ka, kaça, kakaça, kamıç, keçe, kendük, kezik, kınğrak, korluk, körke, közüç, kurluk, kürin, lagun, olma, sagır, sagraç, salçı biçek, sarnıç, sengek, sokku, soku, tağ, ulma, yasgaç, yası yıgaç, yerküç, yası-, yogrı, yogurguç, yugurguç**) ayrıntılandırış tarzı dikkat çekicidir. Damak tadı olarak çorba (**batruş, bün, latu, litü, mün, sımsımrak, tutmaç, uva**), et (**etle-, kakkuk, kakuk, kedhril-, kıyak, küri-le-, kürple-, sogut, soktu, togrıl (?)**), topık süngük, türmek, yazok et, yörge-meç, yunğ) ve tahıl ağırlıklı yemeklerin (**batruş, buxı, bulgama, bün, kagut, kakkuk, kakuk, kawurmaç, kogurmaç, kürşek, suma, suruş, talkan, to, top, tuturkan, uva, ügür, yarmaş**) yanında az da olsa sebze yemekleri (**kabak (g), sagnagu**) yufka/ekmek (**awzuru, çukmın, esberi, etmek (étmek), kara étmek, katma yuga, kewşek etmek, kuyma, küwşek etmek, püşkel, uwuş etmek, yalçı yuga, katma yuga, yalacı yuga, yupka, yuvga, koyma, közmen, türmek**) ve hamur (**büşkeç, çörek, kakurgan, kıyma ügre, kömeç, minguy, sarmaçuk, to, tokuç, ugut, ügre, yamata, yarma yuga, yuga,**) türünden yiyeceklere de rastlanır.

Sözlükte (**sımsımrak**) adı verilen bir yemeğin adı geçmekle birlikte içeriği hakkında bilgiye yer verilmez. Ayrıca (**tutmaç**) adı verilen ve herkesçe bilinen bir yemeğin olduğu da sözlükte geçen bilgiler arasındadır. Yoldan geçen hısımlara ve tanıdıklara hediye olarak yapılan yemeğe (**tuzgu**), içine şeker ufalanarak yenen yemeğe de (**uva**) adı verilir. Türkler'de kahvaltılık kültürünün olduğu (**tutguç**) yine sözlükte geçen kelimelerin dünyasından bize yansıyan bilgilerden yalnızca biridir. Özellikle et yemeklerinde etin türlü şekillerde yendiği dikkati çeker. Etin soyulup kurutularak **kakaç** adı verilen pastırmaya dönüştürülerek yenilmesi de bu yöntemlerden biridir. Yemeklerin bir kısmı sıcak olarak tüketildiği gibi yer yer bazılarının soğuk biçimde yenildiğine de rastlanır. Bu dikkatle bakıldığında eski Türkler'de yemek yeme alışkanlığının ve damak lezzetinin ayrıntılı biçimde farklılık ve çeşitlilik gösterdiği söylene-

bilir. Zirâ “Dîvânü Lûgat-it-Türk” ten hareketle yapılan sözlük taraması neticesinde kadının mutfak kültürüne ilişkin kelimelerden hareketle denilebilir ki gelişmiş damak tadına paralel olarak yemeklerin içeriklerine göre ve tercihen sıcak-soğuk yenebildiği, bazen çeşitli baharatlarla ya da şekerle tatlandırılarak da tüketildiği görülür. Kadının bütün bunları büyük bir maharetle yaptığı dikkati çeker. Buradan anlaşılmaktadır ki zorlu iklim şartları yemeklerin ağırlıklı olarak kuru, tahıl ya da hamur içerikli olanlarına imkân vermektedir. Sözlükte yer alan sebze yemeklerinin azlığını bu türden bir sebebe bağlamak yerinde olur.

Pişirme şekillerinin de yemekler gibi çeşitlilik arz ettiği dikkati çeker. Yalnız ateşte pişen (**bul-**) yemekler olduğu gibi tencere buğusunda pişirme (**buladh-, bulat-**), kavurma (**kugur-, kogur-, kowur-**), közleme (**közmen**) şekillerinin de varlığı sezilir. Tatlı olarak yenen yiyecekler (**buldunı,**), kayısı, elma türünden kurutulmuş yenen meyveler (**çaxşak, çobulmak, küli, kak, kakkuk, kakuk**) ile (**sagnagu**) adı verilen kurutulmuş sebzeler de vardır. Bunun yanında meyve suları (**uxak**) ve içkiler (**bekni, buxsum, ugut**) tüketilen içecekler arasında yerini alır. Süt ve süt ürünlerinden yapılan yiyecekler (**ikdük, kanak, katık, katut, kayak, kıyak, kurut-, sağ yağ, sogut, süzme, udhitma, udhit-, tar, yogurt**) geniş bir yer tutar. Sütün ya da yoğurdun kaymaklanması, üzerinin kaymak bağlaması (**kayuklan-**) kelimesi ile ifade edilir. Yoğurdu **kor** adı verilen bir çeşit yoğurt mayası ile mayalarlar. Yemekleri genellikle et suyu yağı, tereyağ (**kıyak**) ve sade yağ (**sağ yağ**) adı verilen yağlarla yaptıkları sözlükte geçen kelimelerin bize verdiği bilgiler arasındadır. Bu durum eski Türklerde hayvancılığın hayatın önemli bir bölümünü kapladığının da bir kanıtı olarak gösterilebilecek cinstendir. Yemeklere lezzet ve aynı zamanda renk katmak amacıyla (**katık, tagna yawa**) gibi lezzetlendiriciler ile sirke (**mandu, sirke**) ve baharat (**sipüt**) türünden tatlandırıcılar kullanılır. Yemekte kullanılan söz konusu tatlandırıcılar aynı zamanda toplumun damak tadının ve lezzet anlayışının gelişmişlik seviyesini sergilemektedir.

Kadının ev ve bilhassa mutfakla ilişkisini gösteren kelimeler, ekonomik yapıyı işaret eder. Bir dilin sözlüğü sınıfsal farklılıkları ortadan kaldırdığına göre, Dîvânü Lûgat-it-Türk’ün sözcük dağarcığından yola çıkarak eski Türkler’de “sınıfsal” ilişkiler üzerine yorum yapmak zordur. Fakat, genel hükümler verilebilir. Mutfak kültürünü gösteren kelimelerden, Türkler’in, yemek çeşitleri-

ne, pişirme usûllerine ve dahi kap-kacak gibi, hem yemek çeşidi hem pişirme usûllerini gösteren malzeme zenginliğine ulaşılabilir. “Divânü Lûgat-it-Türk” te yer alan mutfak kültürüne ilişkin kelimeler dipnotta verilmiştir.⁵

⁵ **aş:** yemek, aş. I, 20-10, 45-14, 75-25, 80-17, 156-18, 210-4, 318-6, 372-22, 443-13, 443-22, 515, 22; II, 73-10, 130-6, 147-22, 158-17, 308-22, 309-10; III, 31-22, 37-7, 64-13, 67-3, 133-8, 185,16, 186-10, 249-18, 257-14, 261-9, 270-6, 368-19, 382-22, 391-4.

aşa: yemek, aş yemek. III, 253-19.

aşaç: tencere. III, 382-2.

aşlık: aş evi, mutfak; yemeklik; (Oğuzlarca) buğday. I, 114-4, 114-5, 373-22; II, 204-14.

awzurı: buğday ve arpa unu gibi şeyler karıştırılarak yapılan ekmek, karışık ekmek. I, 145-4.

batruş: bulanık ve koyulaşmış -çorba veb. hakkında-. I, 459-26.

bekni: buğday, darı, arpa gibi şeylerden yapılan içki; boza. I, 434-17; III, 60-15, 81-7.

buxsı: pişmiş buğday ile badem içi üzerine bal ve süt ile yapılmış bulamak dökülerek meydana getirilen bir yemek. I, 423-1.

buxsum: boza, darıdan yapılan bir içki. I, 485-1.

bukaç: su kabı, topraktan yapılan çömlek vb. şeyler. I, 357-23, 411-1.

bukaç eşiç: tencere, tava. I, 357-24.

bula-: pişirmek. III, 270-14, 270-12.

buladh-: tencere buğusunda pişirtmek. II, 310-8.

bulat-: tencere buğusunda pişirtmek. II, 310-10, 310-4.

buldunı: içerisinde yaş ya da kuru üzüm konan hoşmerim (Kençekçe). I, 492-7.

bulgama: yağsız ve tatsız bulamaç. I, 491-24.

bün: çorba. I, 31-18.

büskeç: çörek. I, 452-12.

çaxşak: kurutulmuş kaysi, üzüm gibi meyvalar (Karlukça). I, 469-14.

çanak: kap kaçak (Oğuzca); çanak, tuzluk ve tuzluğa bekzer ağaçtan oyulmuş kap. I, 84-19, 381-23, 381-25; III, 32-4, 109-22.

çañcu: erişte hamuru açılan oklava. I, 417-17.

çeşkel: çanak çömlek. (Kençekçe). I, 482-17.

çobulmak: elma kakı. I, 503-6.

çodhın eşiç: bakır tencere. I, 409-16.

çowlı: tutmaç süzgeci. III, 442-8.

çömçe: kepçe, çömçe. I, 417-14.

çöñgek: çömçe, kutu. II, 290-18.

çörek: çörek. I, 388-22.

çörekle-: çörek yapmak. III, 340-27, 340-24.

çukmın: kurabiye biçiminde yapılan bir ekmek; çömekte su buğusunda pişirilir. I, 444-9.

esberi: külde pişirilen bir çeşit ekmek. I, 141-20.

eskü: kalbur, elek. I, 129-16.

eşiç: tencere, çömlek. I, 52-8, 52-10, 166-13, 223-25, 248-28, 258-16, 313-2, 327-3, 357-24, 409-17, 411-1, 514-22, 518-5; II, 12-17, 12-23, 72-15, 78-16, 178-15, 201-4, 253-1, 333-26, 357-18; III, 142-1, 191-2, 206-19, 280-13, 409-13.

eşiç bukaç: tencere, bardak, tas. I, 357-24, 411-1.

etle-: etlik yapmak, et yapmak. I, 285-1.

etmek (étmek): yenecek ekmek. I, 102-13, 166-21, 197-1, 202-14, 211-14, 247-15, 262-22, 329-22, 391-24; II, 28-23,

30-11, 98-12, 112-21, 138-6, 235-20; III, 93-17, 223-20, 287-18, 304-7, 304-11, 352-14, 428-1.

ikdük: peynir gibi süt ve yoğurttan yapıp yenen bir azık. I, 105-8.

ka: kap, akar konan kap, zarf. I, 407-11; III, 211-20.

kabak (g): kabak, yaş iken yemeği yapılan bir sebze. I, 382-5.

kaça: kap. III, 238-3, 238-4.

kağut: kavut, darıdan yapılan bir yemek. Darı, kaynatılıp kurularak döğülüp un gibi inceltilir, yağ ve şekerle karıştırılır, yeni doğum yapmış kadınlara yedirilir. I, 406-5, III, 163-2.

kak: kurutulmuş nesne. II, 282-13.

kakaça: içine akarlar konan kap; kapkaçak. III, 211-22, 238-3.t

kakkuk: yarma, kurutulmuş et veya meyva. III, 130-17.

kakuk: yarma, kurutulmuş et veya meyva. III, 130-17.

kakurğan: yağla yoğrulan bir ekmek hamurudur, fırında veya tandırda pişirilir. I, 518-9.

kamıç: kepece, kaşık. I, 52-10, 359-28; II, 75-9.

kamıçla-: kepeçelemek, kepeçeyi daldırmak. III, 331-8.

kanak: kaymak. I, 383-28.

kara étmek: bir çeşit ekmek. III, 222-20.

katık: katğı, herhangi bir nesneye katılan; sirke, yoğurt gibi tutmaç yemeğine katılan nesne. I, 382-10, 382-12.

katma yuga: yağda pişirilen ufalanmış ekmek. I, 433-24.

katut: katık. II, 284-14.

kawurmaç: kavrulmuş buğday. I, 493-17.

kayak: kaymak-yenecek. III, 167-5, 167-8.

kayuklan-: kaymaklanmak. III, 198-1.

keçe: karpuz ve hıyara benzer şeylerin taşındığı sele ve sepet. III, 220-3.

kedhril-: et soyulup kurutulmak, kakaç-pastırma- yapılmak. II, 237-6.

kendük: küp gibi topraktan yapılan büyükçe bir kap; küp. I, 480-13.

keşşek etmek: bir çeşit ekmek. III, 287-18.

kezik: küçük kadın bıçağı; kadınlar üst elbiselerine takarlar. I, 478-25.

kuğrak: et ve hamur kesilen satıra benzer büyük bıçak. III, 382-25.

kıyak: et suyu yağı, tere yağı, kaymak. III, 32-3.

kıyma ügre: hamuru serçe dili gibi iğri kesilen bir çeşit erişte. III, 173-16.

kogurmaç: kavrulmuş buğday. I, 493-16.

kor: yoğurt masası. III, 122-8.

korluk: içinde kırmızı biriktirilen küçük testi. I, 473-13.

kömeç: küle gömülerek pişirilen çörek. I, 12-8, 360-13.

körke: ağaçtan yapılmış tabak. I, 430-20.

közmen: közde pişirilen ekmek, közleme, gömme. I, 444-24; II, 27-11.

közüç: çömlek. I, 506-12.

kugur-: kavurmak. II, 81-23.

kurluk: içinde kimiz biriktirilen küçük testi. I, 473-13.

kurut-: keş, çökelek, yağ alınmış yoğurttan yapılan lor peyniri, kurut, kuru yoğurt. I, 357-2; II, 15-6, 81-1.

kuyma: bir çeşit yağlı ekmek. III, 173-19.

küli: yarmaksızın çekirdeği ile kurutulan zerdali, kayısı, şeftali ve erik gibi meyvalar. III, 234-4.

kürile-: kebab kızartmak. III, 444-6.

kürin: kürün; içerisinde kavun, karpuz, hıyar gibi şeyler taşınan küfe. I, 404-109.

kürple-: kebab kızartmak. III, 444-6.

kürşek: darı özü suda veya sütte kaynatıldıktan sonra üzerine yağ dökülerek yenen bir yemek. I, 478-22.

küüşek etmek: iyi hamurdan yapılan ekmek. I, 479-16.

- lagun:** ölçek gibi oyulmuş bir şey olup ayran, süt gibi şeyler içilir. I, 410-16.
- latu:** kar, buz gibi şeylerle soğutulup içerisine baharat konarak soğukluk yerine yenen bir çeşit şehriye çorbası. III, 237-25.
- litü:** kar, buz gibi şeylerle soğutulup içerisine baharat konarak soğukluk yerine yenen bir çeşit şehriye çorbası. III, 237-25.
- mandu:** bir çeşit sirke. I, 420-14.
- minguy:** kağıt yapıştırılan bir çeşit hamur. III, 241-25.
- mün:** çorba. I, 31-18, 36-3, 75-2, 163-23, 176-4, 198-22, 209-25, 232-10, 245-23, 340-13, 340-15; III, 122-3, 253-8.
- olma:** testi, çanak, çömlek. I, 130-13, 375-21.
- pış-:** pişmek, olmak (kemale ermek), kıımız tulumunu olması için sallamak. II, 12-21.
- püşkel:** yufka, pide gibi ince ekmek. I, 481-7.
- sağ yağ:** sade yağ, sağ yağ. III, 154-11.
- sagır:** içerisine şarap konulan havana benzer söbü bir kap. I, 406-16.
- sagnagu:** kurumuş kabak. I, 491-14.
- sagrak:** sürahi; kâse; kap. I, 100-7, 468-8, 471-8.
- salcı:** aşçı, mutfakta bulunan kimse. III, 442-2, 442-4.
- salcı bıçek:** aşçı bıçağı. III, 442-4.
- sarım:** ibrik, testi gibi şeylerden içilecek olan nesnenin süzülmesi için bu kapların ağzına gerilen ipek kumaş parçası. I, 397,-21.
- sarmaçuk:** bir çeşit şehriye. I, 527-21.
- sarnıç:** deve derisinden yapılan su tulumu; ağaçtan oyulmuş kap. I, 454-26.
- sengek:** su içilen testi; ağaçtan oyulmuş su kabı. III, 367-1.
- sımsımrak:** bir çeşit yemek. III, 136-6.
- sipüt:** karabiber, kimyon gibi yemeğe katılan bir ot. I, 356-12.
- sirke:** sirke. I, 181-16, 207-17, 209-15, 430-8; II, 337-1; III, 121-17, 252-16, 284-22.
- sogut:** bumar dolması, bumar yemeği. I, 356-16.
- sogut:** ekşi süttten yapılan peynir. I, 356-14.
- sokku:** havan. III, 226-23.
- soktu:** sucuk, karaciğer, et ve baharat karıştırılarak doldurulan ve pişirildikten sonra yenen bağırsak (bumbar) dolması. I, 416-9.
- soku:** havan. III, 226-23.
- suma:** önce ıslatılıp sonra kurutularak öğdülen ve bulamaç, ekmek gibi şeyler yapılan buğday; aynı suretle hazırlanıp şerbet hamurunda kullanılan arpa. III, 234-21.
- suruş:** buğday başaklarındaki taneler sertleşmeden önce başak alevde ütülür, sonra döğülerek yenir; ütme, firik. I, 368-20.
- süzme:** “keş” denilen yağsız kuru peynir, ayran süzmesi. I, 433-22.
- tagna yawa:** kasnı ağacı püresi olup yoğurtla karıştırılarak tutmaca katılan ve ona renk veren bir deva. I, 434-20.
- talkan:** kavut, kavrulmuş döğülmüş arpa. I, 440-17, 440-21; II, 89-24, 154-16, 189-28, 190-5.
- tanğ:** elek. III, 355-20.
- tar:** yağ tortusu. III, 148-12.
- to:** bulamaç gibi pişirilen bir un. III, 207-7.
- toğrl (?):** et ve baharatla doldurulan bağırsak, bumar dolması. I, 482-15.
- tokuç:** çörek. I, 358-5.
- top:** buğday su ile kaynatılır, arpa hamuru ile yoğrularak bir keçeye sarılır, sıcak bir yere bırakılır. erdikten sonra yenir. I, 318-8, 318-22.
- topık süngük:** topuk kemiğinden yapılan yemek, paça. I, 380-4.
- tutguç:** kahve altı, bir parça yemek. I, 453-7.

- tutmaç:** herkesçe bilinen bir Türk yemeği. I, 452-13, II, 233-16, 349-17; III, 119-20, 289-6.
- tuturkan:** pirinç, döğü. I, 552-2.
- tuzgu:** yoldan geçen hisımlara veya tanıdıklara armağan olarak çıkarılan yemek. I, 424-8.
- türmek:** kadın budu denilen yemek; dürüm. I, 396-26, 477-3; II, 106-16.
- türmeklen-:** dürüm yapılmak. II, 276-26, 276-22.
- udhit-:** uyutmak; katılaştırmak, peynir yapmak; söndürmek. I, 208-6.
- udhitma:** yaş peynir, taze peynir.
- ugut:** içki yapılan bir çeşit hamur. I, 50-10.
- uxak:** kaysı, erik gibi meyvaların sıkılmış suyu. I, 122-16.
- ulma:** testi, çanak çömlek. I, 130-13, 375-21.
- un:** un. I, 49-17, 238-13, 250-8, 255-8, 264-7, 268-10, 269-23, 284-18; II, 15-13, 16-20, 102-13, 129-18; III, 40-25, 102-2, 107-23, 436-23.
- uva:** içine şeker ufalanan bir çeşit yemek. I, 11-20.
- uwa:** soğukluk olarak yenen bir çeşit şekerli pirinç yemeği. I, 90-1.
- uwuş etmek:** ufalanmış ekmek. I, 61-20.
- ügre:** tutmaca benzer ve ondan daha sulu şehriye çorbası; erişte. I, 127-13; III, 173-16.
- ügür:** darı. I, 54-8; II, 121-15, III, 9-10.
- yalçı yuga:** bir çeşit ince katmerli ekmek, yufka. III, 25-14, 35-22.
- yalınça aş:** tadı, tuzu, yağı olmayan yemek. III, 433-12.
- yamata:** yağlı tavuk veya yağlı et kızartılacağı zaman yağın dışarı sızmaması için içine sarılan kadayıf hamuru gibi ince bir hamur. I, 445-4.
- yarma yuga:** bir çeşit katmer. III, 34-14.
- yarmaş:** iri öğüdülmüş bulgur ve buna benzer şeyler. III, 40-24.
- yarmaş un:** ince un. III, 40-25.
- yasgaç:** yastıgaç, hamur tahtası. III, 38-16.
- yası yığaç:** yastıgaç, hamur tahtası. III, 38-17.
- yazok et:** pastırma. III, 16-8.
- yerküç:** tahtadan yapılmış kılıç gibi uzunca, enli bir ağaç parçasıdır; fırındaki ekmeği çevirmek için kullanılır. I, 452-9.
- yası-:** yastıgaç, hamur tahtası. III, 38-17.
- yılınça aş:** tadı, tuzu, yağı olmayan yemek. III, 433-12.
- yogrı:** çanak. III, 31-21, 32-4.
- yogurguç:** şehriye ve benzeri şeylerin açılmasında kullanılan oklağı. I, 493-19.
- yogurt:** yoğurt. I, 182-3, 208-1; II, 189-9; III, 164-13, 190-9.
- yörgemeç:** işkembe ve bağırsağın incecik kıyılarak bağırsak içinde kızartılması veya pişirilmesi suretiyle yapılan yemek. III, 55-14.
- yuga:** katmer, yuka, yufka. III, 27-15, 34-14, 35-22.
- katma yuga :** ufalanmış ekmek. I, 433-24.
- yarma yuga:** bir çeşit katmer. III, 34-14.
- yalacı yuga :** bir çeşit ince yufka, katmer. III, 25-14, 35-22.
- yugur-:** yoğurmak.
- yugurguç:** şehriye ve benzeri şeyleri açılmasında kullanılan oklağı. . I, 493-19.
- yunğ:** ciğere bitişik bezli bir et –yalnız kadınlar yer-. III, 361-23.
- yupka:** yufka. III, 34-7.
- yuvga:** katmerli yuka. III, 27-15.
- kogur-:** kavurmak. II, 81-23.
- kowur-:** kavurmak. II, 81-21.
- koyma:** bir çeşit yağlı ekmek. III, 173-19.

Uzuvları Açısından Kadın

Kadının uzuvlarına ve fizyolojisine ilişkin bilgilere sözlükte diğerleri kadar çok yer verilmez. Fakat yer alan kelimelerin bazılarında parça-bütün ilişkisi dikkate alınmış olup ayrıntıya girilmiştir. Örneğin; (**büksek**), kadının göğsü ile boynu arasında gerdanlık takılan yeri; (**kög**) kadınların yüzüne düşen çillik anlamlarına gelir. Göğüs (**kögüz, kök(ü)s**), meme (**emik**) ile adlandırılırken kızlarda meme uçlarının belirginleşmesi (**büksüklen-**) kelimesi ile ifade edilir. Kadının dişilik aygıtına (**em, tılak, sügrüg**) adı verilirken burada bulunan dilçiğe (**bitrik**), kızın kızlığına da (**kapak**) denir. Saç (**saç, küjrik**), saçtaki perçem (**küjrik**) olarak adlandırılır. Bu durum genelden özele gidişin ve kelimelerin ayrıntıya inecek kadar bir ifade kabiliyetinin oluşunu göstermesi açısından önemlidir.

Kadına ilişkin özellikleri karşılayan kelimeler, aynı zamanda, kadın bedeninin, toplumsal algılanışının imgesidir. Bedene ait unsurların ayrıntılandırılmasında, esas faktör, kadın-erkek ilişkisi karşısındaki duyarlıktan kaynağını alır. Eş olarak kadın, cinsel bakımdan “dişi” insan türü ve bu insan türünün özel bedensel işlemlerine ait kelime çokluğu, kadın bedeninin imgesel gücü anlamına gelmektedir. Kadının uzuvlarına ve fizyolojik özelliklerine işaret eden kelimeler “Dîvânü Lûgat-it-Türk” ten hareketle aşağıda sıralanmıştır.⁶

Gündelik Hayat İçerisinde Kadının Yaptığı İşler

Kadınların gündelik hayat içerisindeki eylemleri de yukarıdaki maddelerde

⁶ **büksek**: kadının göğsü ile boynu arasında gerdanlık takılan yeri. I, 476-13.

büksüklen-: kııda meme tomurmak. II, 277-14, 277-12.

bitrik: kadınların avret yerinde bulunan dilcik, dılak. I, 476-7.

kög: ayna yüzünde meydana gelen pas; kadınların yüzüne düşen çillik. III, 132-11, 132-13, 132-15.

çor: avret yeri bitişik olan kadın; sarılgan bitki (Oğuzca). III, 121-26, 122-1.

em: kadının dişilik aygıtı. I, 38-5, 335-9.

emik: meme. Erkek memesine de böyle denir. I, 72-22, 407-5; II, 70-1.

kapak: kızın kızlığı, bekâret. I, 382-7.

kögüz: göğüs. I, 366-4.

kök(ü)s: göğüs. I, 230-6.

küjrik: perçem, zülüf. I, 391-22.

saç: saç –baştaki-. I, 14-9, 42-2, 69-24, 172-13, 176-10, 246-27, 319-15, 321-4, 342-22, 403-6, 488-18; II, 126-21; III, 47-6, 82-22, 85-16, 207-1, 386-4.

sügrüg: kadının avret yeri. I, 478-10.

tılak: kadının kadınlık aygıtı avret yeri. I, 335-3, 411-25.

geçen olaylar ve durumlar karşısındaki oynadıkları rollere uygun olarak gerçekleşir. Kadının evlenme, boşanma, cinsellik, hamilelik, annelik, giyim-kuşam ve süslenme gibi eylemleri, mutfaktaki yapıp etmeleri vs. türünden ifa ettiği her faaliyet onun gündelik hayat içerisindeki aktivitelerini sergiler. Buna göre gündelik hayat içerisinde kadın, dokuma işleri ile uğraşan (**adh, al, arkağ, edh, yatuk**), dikiş diken (**kadhu-, kübi-, kübik, tik-**), nakış işleyen (**esrile-, çikne-**) (**kız çikin çiknedi**), örgü ören (**ör-**), ip eğiren (**pistik, tüşrüm**) (**uragut yıp eğirdi**), yün çırpıp kabartan (**çıbıkla-, çıbırt-, sağ**), inek, koyun sağan (**sag-**) aktif bir bireydir. Bunun yanı sıra kadın un eler (**uragut un elgendi**), çocuğunu emzirir (**uragut oglıka süt emizdi**), onu beşikte sallar (**uragut beşik ügrüdi**), keçe diker (**kız anasınga kidhiz sırsıttı**). Aynı zamanda bu dönemde kadınlar, çeşitli ziynet ve süs eşyaları ile bezenir (**uragut ökmenlendi, uragut bezendi, kozandı, uragut ongıkladı, uragut yinçisin tizindi, kız monçuklandı, kız yinçü tolgadı, uragut kırşelendi, kız but ürüdi, kız kesmelendü**), salıncakta sallanıp (**kız yalğuladı**), kopuz çalıp (**kızlar kubraştı**), raks ederek (**büdhı-, büdhik**) hayatlarında işin dışında eğlenceye de yer verdiklerini bir kez daha gözler önüne sererler. Gündelik hayat içeriğinde kadının yapıp etmelerine ilişkin kelimeler aşağıda verilmiştir.⁷

⁷ **adh**: ipekli kumaş vb. gibi dokuma cinsinden sanat eseri olan her şey. I, 79-8.

al: hanlara bayrak, devlet adamlarının atlarına eğer örtüsü yapılan ipekli kumaş. I, 81-16.

arış: eriş, dokumanın tezgâha sarılmış olan ve uzunluğuna dikine bulunan telleri. I, 61-15.

arış arkağ: argaç, dokumanın yanlamasına atılan ipleri. I, 61-15.

arkağ: argaç; bez, halı kilim gibi şeyler dokunurken enlemesine atılan ip ve yan iplik. I, 118-5.

besbel: bir tel iplik, bir sökümlük iplik. I, 481-2.

beziñç: ipek ve yün yumağı. III, 373-13.

butar: hasır dokumasında kullanılan ip. I, 360-17.

büdhı-: oynamak, raksetmek. III, 259-16, 259-14.

büdhik: oyun, raks. III, 259-19.

çaydam: yatağa doldurulan veya yağmurluk yapılan ince keçe. III, 176-12.

çıbıkla-: taze çubukla vurmak. III, 337-17, 337-15.

çıbırt-: çırpıştırmak, taze çubukla döğmek. III, 430-8, 430-5.

çikne-: sıkı dikmek, altın tellerle –yani kılaptan denen altın sarılı tellerle– ipek kumaş üzerine nakış işlemek; yere sürgü çekmek. III, 301-26.

çiyden: yatağa doldurulan veya yağmurluk yapılan ince keçe. III, 176-12.

edh: ipekli kumaş gibi dokuma cinsinden olan şeyler. I, 79-9.

ekeklemek: söğmek, “ortaya düşmüş karı” demek, kötülüğe nispet etmek. I, 307-2.

ekeklik: kadının arsızlığı, yüzüstülüğü. I, 153-7.

erseklen-: kadın azgınlığından erkek istemek. I, 314-19.

ersin: erkekleşmek. I, 253-12.

esrile-: nakışlamak, süslemek. I, 316-15.

ewkurşağı: yünden dokunur, bel kuşağına benzer bir nesne olup çadırın etrafına sarılır. I, 464-26.

- kadhu-:** seyrekçe dikmek, keçe dikmek. III, 260-12.
- kançık:** dişi köpek; bir kadına söğülürken de böyle denir. I, 188- 13, 475-23.
- kızlaş-:** bahse bir kız-cariye- koymak. II, 221-19.
- köpsün:** şilte, minder. I, 437-24.
- kübi-:** sık dikişle dikmek. III, 257-13.
- kübiik:** hırka; bezin iki katı arasına pamuk koyarak dikme; seyrek dikiş, kaba dikiş. I, 408-22.
- küvüz:** yaygı; yünden dokunmuş döşek ve yaygı gibi şeyler. III, 164-6.
- öngük:** yastıkların uçlarına yapılan ipek salkımlar, saçaklar. I, 135-20.
- ör-:** örmek. I, 172-15, 173-10.
- pistik:** eğrilmek üzere hazırlanmış, atılmış pamuk sümeği. I, 476-10.
- sağ:** yün atmak ve kabartmak için kullanılan “sağ” denen çubuklar. III, 154-9.
- sag-:** sağmak. II, 15-5, 37-25.
- sap-:** ipliği iğneye geçirmek, saplamak; bir şeyi sarmak, cinsinden eksik kalan bir şeyi başkasıyla tamamlamak. II, 4-6.
- talkuyışg:** bükülmüş ip. I, 427-13.
- tik-:** bir şeyi delmek, dürtmek, sokmak; -ağaç- dikmek; bir şeyi dikey hale getirmek; -dikiş- dikmek. II, 20-28; III, 25-9.
- töşeklik barçm:** döşeklik ipek kumaş. I, 509-13.
- tülüğ yadhım:** tüylü yaygı, halı. III, 19-8.
- türgek:** bohca. II, 289-6.
- türkek:** bohca. II, 14-28, 289-6.
- tüşrüm:** eğrilmiş ip yumağı. I, 485-6.
- urukluk yüng:** ip yapmak için hazırlanmış yün. I, 150-11.
- üdhlen-:** kösnemek, erkek istemek. I, 257-15.
- yalnğu:** cariyelerin oynadığı bir oyun, salıncak oyunu. III, 380-11.
- yung-:** yün yapağı. III, 3-9.
- yagut:** yün veya kıl didintileri doldurulmuş minder ve benzeri şeyler. III, 38-10.
- yatuk:** iki cins iplikten –erişi yünden, argacı pamuktan- dokunan bir dokuma. III, 14-22.
- yogurkan:** yorgan. I, 197-4; II, 141-13; III, 54-8, 253-24.
- yu:** kadınların bir şeyden utandıkları zaman söyledikleri bir kelime. III, 215-22.
- yung:** yün, yün sümeği, pamuk. I, 150-11, 284-15, 507-11; II, 89-7, 147-20, 220-26, 221-11, 236-15, 241-16; III, 3-9, 248-12, 289-19, 361-25, 362-1.
- yung yap:** yün yapağı. III, 3-9.
- bistik:** eğrilmek üzere hazırlanmış, atılmış pamuk sümeği. I, 476-10.
- uragut un elgendi:** kadın uneledi. I, 255-8.
- uragut yip eğirdi:** kadın ip eğirdi. I, 178-28.
- uragut oğhka süt emizdi:** kadın çocuğuna süt emzirdi. I, 180-2.
- uragut beşik ügrüdi:** kadın beşik salladı. I, 275-7
- uragut bürünçük urundu:** kadın örtü örtündü. I, 201-14.
- uragut ökmelendi:** kadın küpe sahibi oldu. I, 314-20.
- uragut kırşelendi:** kadın yüzüne düzgün süründü. I, 278-5.
- kız anası birle yip eğrişti:** kız anası ile ip eğirmekte yarıştı. I, 236-15.
- ol angar beşik ügrüdi:** o, ona beşik sallamakta yardım etti. I, 236-19.
- kız egetlendi:** kız hizmetçi sahibi oldu. I, 291-10.
- kız örgüçlendi:** kız örgülü saç sahibi oldu. I, 312-21.
- uragut beğlendi:** kadın evlendi. II, 239-17.
- uragut tutuklandı:** kadın önünden yürüten bir hadım ağası sahibi oldu. II, 265-22.
- uragut bezendi, kozandı:** kadın süslendi. II, 155-17.
- uragut ongıklandı:** kadın takma zülûf taktı. II, 311-17.

Atasözlerinde Kadın

Gündelik hayatın ve insanlığın damıtılmış tecrübesinin birer ürünü olan atasözlerinde de kız ve yaşlı kadın türünden gruplamalara gidilerek kadına çokça yer verildiği görülür.

Kız birle küreşme, kısrak birle yarışma: Kızla güreşe tutuşma çünkü kızlar kuvvetli olup seni yenebilir, kısrakla yarışma, kısrak attan daha çeviktir. I, 475-4.

Kılnu bilse kızıl kedher, yaramı bilse yaşıl kedher: Kendini sevdirmek isteyen kadın kırmızı, nazlanmak isteyen kadın yeşil giyer. I, 394-18.

Nece munduz erse eş eygü, nece eğri erse yol eygü: Ne kadar aptal olsa da eş iyidir, ne kadar eğri olsa da yol iyidir. I, 458-13.

Umayga tapınsa oğul bolur: Birisi buna hizmet ederse çocuk olur, uğurlu sayılır. I, 123-13.

Emiğliğ uragut kösekçi bolur: Emzikli kadın iştahlı olur. I, 153-12.

Kan ışi bolsa, katun ışi kalır: Kağanın işi (emri) olursa hatunun işi kalır. I, 410-6.

Ersek erge teğmez, eweğ ewge teğmez: Ortaliğa düşen kadın koca bulamaz, acele eden evine varamaz. II, 104-9.

Atası anası açığ alımla yese, oğlı, kızı tışi kamar: Babası anası ekşi elma yese,

uragut yinçisin tizindi: kadın incisini dizdi. II, 146-19.

kız anasına kidhiz sırsıttı: kız anasına keçeyi sıkıca dikmekte yardım etti. II, 96-16.

kız monçuklandı: kız boncuk sahibi oldu. II, 276-8.

kız yalğuladı: kız ipte salıncakla oynadı. II, 411-4.

kızlar kubraştı: kızlar kopuz çalmakta yarıştılar. II, 220-11.

uragut oğlun beşiktin yördi: kadın oğlunu beşikten çözdü. III, 58-3.

uragut saraguçlandı: kadın baş örtüsünü örttü. III, 305-2.

uragut yolındı: kadın kocasına para vererek boşandı. III, 85-22.

uragut yüzün ipletti: (yıpladı): kadın yüzündeki tüyleri ipe aldırdı. III, 307-20; II, 355-1.

kız çikin çiknedi: kız altın tellerle ipekli kumaş üzerine nakış yaptı. III, 301-26.

kız but üridi: kız firuze takındı (büyük firuze kızların alınlarına ve alınlarındaki kesmelere takılır.) III, 120-6.

kız kesmelendü: kız zülüflendi. III, 203-4.

kız saçın taradı: kız saçını taradı. III, 260-14.

kız yinçü tolgadı: kız inci takındı. III, 289-17.

oğlunun kızının dişi kamaşır. III, 272-23.

Anası tewlük yuvka yapar, oğlı tetik koşa kapar: Annesi kurnaz, yufkayı ince yapar, oğlu tetik koşup ikişer ikişer kapar. III, 37-7.

Yitüklüg anası koyun açar: Birşeyi kaybeden kimsenin onu her yerde aramaya hakkı vardır. III, 18-1.

Kangdaş kuma ürür, ikdiş örü tartar: Baba bir kardeşler dövüşürler, ana bir kardeşler yardımlaşır. III, 382-12.

Kizlençü kelinde: Gizli şey gelinde bulunur. III, 242-20.

Yavlak tillig beğden kerü, yalngus tul yeğ: Kendisine hakaret eden bir koca olmaktansa, yalnız bir dul olmak daha iyidir. III, 133-13.

Yüfüslüg kelin, küdheğü yafaş bolur: Armağanı çok olan gelin damadı yumuşak huylu bulur. Çünkü çeyizi çok olduğundan damat ona saygı gösterir. III, 11-15.

Kurtga büghik bilmes, yerim dar der: Kocakarı oyun bilmez yerim dar der. III, 259-18.

Kalınğ berse kız alır, kerek bolsa kız alır: Çeyiz veren kız alır, gerekli olan pahalı alır. III, 371-18.

Divânü Lügâtî't-Türk'ü bahsi geçen kavramlar ışığında değerlendirdiğimizde şu sonuçlara ulaşırız:

Bütün bunlardan hareketle denilebilir ki, sözlük taraması sonucunda kadına ve onun dünyasına ilişkin pek çok kelime ile karşılaşmıştır. Bunlardan bazıları isim soylu, bazıları sıfat ve bazıları da fiil soylu kelime grupları olarak karşımıza çıkar. Şunu açıkça ifade etmek gerekir ki, kadın olsun, erkek olsun burada söz konusu olan bireydir ve her bireyin kendine has özelliklerinin olması doğaldır. Bunun için ister çağlar öncesinde yaşamış olsun, isterse günümüzde yaşasın sonuçta bir özne vardır karşımızda. Yani etiyile, kemiğiyle varolan, nefes alan, kendine has istekleri, düşünceleri olan bir bireydir söz konusu olan. Bu birey, varoluşunun bir gereği olarak kendisini ifade etmek, başkaları ile diyaloga girmek, sevmek, sevilmek, aile kurmak, çocuk sahibi olmak v.b. pek çok şey isteyecektir. Nitekim insandır ve insanın varoluş tarzına uygun hareket etmek mecburiyetindedir.

Kadın çıkış noktası alınarak yapılan bu sözlük taraması bize göstermiştir ki, ortaya çıkan kelimelerin dünyası bize o dönem kadınının sosyolojisine ve psikolojisine ait ipuçları vermektedir. Sözlükte fizyolojiye ilişkin kelime ve kelime grupları olmakla birlikte bunlarda kadın-erkek ayrımı net olarak belirtilmediği için kadının fizyolojisi hakkında yeterli ve açık bilgilere ulaşmak mümkün olmamıştır. Ancak cinsellik, ve kadın-erkek ilişkileri, doğum, mutfak kültürü, gündelik hayat, giyim-kuşam ve süs unsurları v.s. gibi hususlar hakkında sözlükte yer alan kelimeler kadının dünyasını anlamada ve hüküm vermede bize ışık tutacak niteliktedir.

Kelimelerin bize açtığı pencereden o döneme bakıldığında yaşadığı dönem içerisinde pasif olmayan, gayet aktif/etken bir kadın vardır karşımızda. Kadına ilişkin fiil soylu kelimelerin çokluğu bu görüşümüzü destekler mahiyettedir. Ayrıca bir kelimenin birden çok aynı anlamı içeren varyantlarının oluşu da o dönem Türkçesinin ifade kabiliyetini gözler önüne sermesi açısından dikkate değerdir. Evde kocası ile ilgilenen, çocuğuna bakan, dikmiş diken, yemek yapan bunlara rağmen bakımlı bir kadındır söz konusu olan. Kadının takı ve süs unsurları, içinde bulunduğu psikolojik hallere göre giysilerindeki renk seçimi ondaki derinliği görmemizi sağlar. Hem içeride hem dışarıda faaliyet gösterir. O, kocasına karşı iyi bir eş, çocuğuna karşı şefkatli bir anne, mutfakta iyi bir aşçı, ev işlerinde titiz bir ev sahibesi, çalışkan bir fert v.s. olarak çıkar karşımıza. Kadın çıkış noktası alınarak yapılan bu inceleme bize, kadına ve onun yaşayış tarzına ilişkin ayrıntılandırılmış, gündelik yaşamın her alanında ifade kabiliyeti yüksek ve yetkin bir dilin XI. yüzyılda var olduğunu göstermesi bakımından mühim bilgiler sağlamaktadır.

Sosyal statü içerisinde soylu, sıradan, ev kızı, hizmetçi, sevgili, gelin, anne, süt nine, dokumacı, dul, kuma, yaşlı kadın, “düşmüş kadın” gibi roller üstlenen kadın bu özellikleri ile yaşanan hayat içerisinde çok geniş bir yelpaze çizer. Toplumda kadının bulunduğu konuma göre en sıradan olanından (**uragut, kis, carıye, kırnak, ev kızı, karabaş, vs.**) asil olanına (**katun, oğlağı katun, kunçuy, v.s.**) kadar kadın için kullanılan adlandırmalar kelime dünyasının zenginliğini ve ifade kabiliyetini bir kez daha vurgular. Kadının sosyal statü içerisinde yüklendiği rollere bağlı olarak aldığı adların çeşitlilik göstermesi ve bir kelimenin birden çok varyantının olması o dönemde ifade kabiliyeti yüksek, yetkin bir dilin varlığını gözler önüne serer. Sözlükte yer alan (**ekeklik, erseklen-**) gibi kadının arsızlığını, yüzüzlüğünü ve “oynak”

oluşunu ifade eden kelimelerin varlığı ve ayrıca bu türden kadınların erkekleştikleri, erkeksi özellikler göstererek yaradılışlarına aykırı bir tutum sergilediklerinin belirtilmesi önemlidir. Burada kadının erkeksi yönüne vurgu yapılır. Kadının bu türden olumsuz özellikleri törpülenerek bedeninin ve ruhunun temizliğine dikkat çekilir. Değerli taşlara yapılan atıf ve nitelermelerle onun olumlu özellikleri ön plana çıkarılır. Namus kavramı etik değerler çerçevesinde ulvileştirilerek üst bir noktaya yerleştirilir. Akrabalık ilişkileri içerisinde kadının konumu ve üstlendiği roller de sözlükte ayrıntılı biçimde verilmiştir.

Evlilik kurumu ve kadının bu kurum karşısındaki duruşu evlenme, boşanma, cinsellik ve kadın-erkek ilişkileri çerçevesinde işlenir. Kadına evlilikle birlikte verilen mihir, çeyiz vb. hususların olması o dönem için önem arz etmektedir. Kadının hamilelik, annelik ve çocuk sahibi olmasına ilişkin de sözlükte bilgiler mevcuttur. Hamilelik ve söz konusu biyolojik süreçten sonra kadının dünyasına giren çocuk, kadının ruhsal durumunda değişikliklere sebep olduğu gibi bundan sonraki yaşamında da değişikliklere yol açar. Nitekim kadın, bundan sonraki hayatını çocuğuna göre programlamak zorunda kalacaktır. Kadının bütün yapıp etmeleri çocuğuna yöneliktir. Kadın, bebeğini emzirir, altını değiştirir, çiş tutar, beşikte sallar, ona ninniler söyler. Sözlükte kadının çocukla ilgili fizyolojisine ilişkin kelimelere de yer verilmiştir.

Giyim-kuşam ve moda konusundaki değişimler her dönemde kadın üzerinden yapılır. Kadın, hem değişimin baş aktörü hem de bu değişimden bizzat etkilenendir. Giyim-kuşam tarzı ve süs unsurlarındaki çeşitlilik açısından kadının yine geniş bir yelpaze çizdiğini söylemek mümkündür. Kıyafetlerde ipek kumaşın çokça kullanılışında Çin ile olan ipek ticaretinin rolünün olduğu yadsınamaz. Kıyafetlerin düzgün olması açısından ütülenenip kolalanması ve tahrip olmuş yerlerinin yama ile tazelenmesi dikkat çekicidir. Giyim-kuşam açısından o dönemde kadının ayrıntıya inmesi ve derinliği elden bırakmaması önemlidir. Kadınların içinde buldukları iklim şartlarına göre kıyafetlerini uyarladıkları ve giyindikleri görülür. Kıyafetlerine uygun, onları tamamlar nitelikte takılar kullanırlar. Güzellik kavramı her dönemde olduğu gibi o dönemde de kadının en temel ve dikkat çeken, değişmez, vasıflarından biridir. Kadın içten gelen bir dürtü ile güzellik adına her ân kendini yeniden yaratma çabası içerisine girer. Bu durum yine her dönemde olduğu gibi onu ayna ile bütünleşik bir duygu ağının içine sokar. Güzel olduğuna kanaat getiren kadın beğenme ve beğenilme duygusunun kendisini sevk ettiği psikolojik hâller doğrultusunda ayna ile hemhâl olur. Kadının bu türden bir duygu yoğunlu-

ğunun içinde yer alması aynı zamanda onu tabiatına uygun olarak naz ve işveden örülü bir duygu yoğunluğunun içine sokacaktır.

Mutfak kültürü açısından kadın o dönemde hem yemek çeşitliliği hem de mutfakta kullanılan âlet ve edevâtın çokluğu açısından geniş bir tablo çizer. Denilebilir ki damak zevki ve lezzet algısı arttığında mutfaktaki yemek çeşitliliği, kullanılan malzeme ve edevâtın çokluğu da bu zevk ve algıya paralel olarak çeşitlilik gösterecektir. Çünkü mükemmellik ayrıntıda gizlidir. Damak tadı olarak çorba, et, tahıl ağırlıklı yemeklerin yanında iklim şartlarından dolayı az da olsa sebze yemeklerinin olduğunu söylemek mümkündür. Bunların yanı sıra katık olarak yufka, ekmek ve hamur ağırlıklı besinler de geniş yer tutar. Besinlerin genellikle kurutulmuş ve meyve sularının çıkarılarak, yoğurt, süzme, tereyağ türünden besinlere çevirilerek tüketildiği görülür. Ayrıca gelişmiş damak zevkinin bir göstergesi olarak yemeklerin sirke, baharat ve birtakım tatlandırıcılarla tatlandırıldığı ve lezzetinin artırıldığı dikkati çeker. Pişirme şekilleri de bu duruma paralel olarak çeşitlilik arz eder. Yemeklerin ateşte, tencere buğusunda, kavurma ve közleme usulüyle pişirildiği görülür. Hayvancılığa paralel olarak süt ve süt ürünleri de geniş yer tutar.

Kadının uzuvlarına ilişkin sözlükte çok fazla kelimeye rastlanmaması ve kadının süs eşyaları ile ziynetlendirilip fizyolojik yönünün arka plana itilmesi totem inancına bağlı olarak bir nevi onu tabulaştırıp kutsallaştırma arzusunun bir ürünü olarak düşünülebilir. Gündelik hayat içerisinde de kadın, gayet aktif bir rol üstlenir. Onun bu etken hâlinin izlerini sözlükte geçen atasözlerinden takip etmek de mümkündür.

Medeniyet, kültür, insan düşüncesi ve “ayrıntı” arasındaki ilişki birbirini besleyen bir ilişkidir. İnsanın tabiat, insan bedeni ve insanın ruhsal dünyası karşısındaki algısı, ayrıntılandırıldıkça, kültürün sembolleşmesi ve medeniyetin yükselişi söz konusudur. Kadın Türk kültüründe “sembolik” dolayısıyla mitik yapıyla belirgin bir şekilde temsil edilmiştir. Türkçe lügâtin kelime hazinesindeki “kadın” etrafında kullanılan kelimelerin bolluğu, “ayrıntılı” düşünme olgusunu göstermektedir.

Toplumun gelişmişlik düzeyini gösteren dilsel malzeme, hangi alanda yoğunlaştıklarına bakarak tesbit edilebilir. Başka bir deyişle, kelimelerden hareketle felsefeyi isim ve sıfatla, eylemi fiille gerçekleştirebilirsiniz. O zaman, Türklerdeki kadına ilişkin nesne ve hâl isimlerinin çokluğu da, kadının Türk toplumundaki yerini gösterir nitelikte karşımıza çıkar.

Kaynakça

- Atalay, Besim (1992). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, Ankara: TTK Basımevi (3. Baskı).
- Atalay, Besim (1992). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi II*, Ankara: TTK Basımevi (3. Baskı).
- Atalay, Besim (1992). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi III*, Ankara: TTK Basımevi (3. Baskı).
- Atalay, Besim (1991). *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini "Endeks" IV*, Ankara: TTK Basımevi(3. Baskı).
- Duvarcı, Ayşe, (17-19 Ekim 2008). "Dîvânu Lugâti't-Türk'te Kadın Terminolojisi Hakkında Bir Değerlendirme", *Rize: Uluslar arası Kâşgarlı Mahmud Sempozyumu*, 516-526.